

משמעותם של מנהגי חופה *

הרב ישראל סמט

פורסם ב"צהר" גליון ט תשס"ב

א. הקדמה

מעמד החופה, הוא מן הרגעים המרגשים והמרוממים בחיי האדם. ברגע זה קובע האדם את מעמדו האישי, מבטא את אהבתו ומאוויו, ומביע את תקוותיו להמשך חייו. מאמצים רבים ומשאבים רבים משקיעים בני הזוג ומשפחותיהם, ולמעשה החברה כולה, בעיצובו של מעמד הנישואין לפרטיו: בבחירת אולם מתאים, תזמורת מתאימה, ועוד ועוד¹.

מצערת אפוא העובדה, שמה שאמור היה להיות שיאו של המעמד – הקידושין והחופה, נדחק לעיתים לקרן זוית. לצערנו, אפשר לא פעם למצוא את קהל המוזמנים לחתונה משוחח שיחת חולין בזמן החופה. לעיתים קשה עוד יותר לעניין ציבור שאינו שומר מצוות במעמד החופה, שעלול להראות לו כטקס עתיק שאינו שייך למציאות של היום. (לפעמים חלק מציבור המוזמנים מפגין את ניכורו לחופה בכך שאינו טורח לבוא אל החופה ובאופנים נוספים²). בתודעתם של חלק מהזוגות הנישאים, החופה היא מעין מטרד שיש לעבור על פניו במהירות האפשרית, ולהגיע למה שנראה בעיניהם ה"דבר האמיתי": קטע החתונה שאחרי החופה, אתו הם מזדהים יותר מבחינה תרבותית.

ישנן כמה סיבות לניכור המתואר למעלה. יש החשים ניכור לכל ענין דתי. אחרים חשים קושי בהכרח ליצור מגע עם נציג הממסד הדתי, שמצטייר בעיניהם כממסד מושחת ורודף בצע. הניסיון מלמד שמפגש אישי של הרב מסדר הקידושין עם בני זוג נישאים לפני חתונתם, עשוי לשנות את גישת בני הזוג. שינוי גישתו של הזוג הנישא כלפי מעמד הקידושין, עשוי להשפיע על בני משפחתם ובעקיפין על כל

* לכתיבת מאמר זה הגעתי מתוך מפגשים עם זוגות רבים, חלקם זוגות שאינם שומרים תורה ומצוות. מפגשים אלה עוררו בי צורך למצוא דרך להבין ולהסביר את מעמד החופה באופן שיהיה אמיתי ועמוק, אך שווה לכל נפש. ניתוח המרכיבים השונים של מעמד החופה – דינים, תקנות ומנהגים, מראה שהחופה היא מעמד מורכב מאד. מורכב כמו החיים האנושיים עצמם. למרות מורכבות זו, ניסיתי לבאר את החופה על כל מה שיש בה, כמכלול אחד. המאמר מכיל כמה צורות התבוננות והתייחסות, שבכוחה של כל אחת מהן לבאר את כל מרכיבי החופה או לפחות את רובם. אין כוונת המאמר לתת הסבר הלכתי או היסטורי מלא לחופה ומנהגיה.

במסגרת זו מתפרסם פרק מתוך מאמר רחב יותר. בפרקים האחרים יובאו אפשרויות נוספות לפירושים כוללים של מעמד החופה. המאמר נכתב כך שיוכל לשמש גם רבנים עורכי חופות בעת המפגש עם הזוג לפני החתונה, או כהסברים נלווים מתחת לחופה.

¹ גם זוגות שאינם שומרים מצוות, שהשינוי המעשי בחייהם בעקבות החתונה אינו גדול, חשים שהנישואין הם רגע מאד משמעותי בחייהם, והם רוצים שהחתונה תביע את רגשותיהם, ותבטא את החידוש שבהיותם נשואים.

² עיי' ילקוט יוסף (שובע שמחות פרק ח סעי' ד): "יש להזהיר את ההמון שלא יתלוצצו תחת החופה, ויכבדו את המעמד הנשגב".

האורחים. כפי שנראה להלן, קשר אל הרב מסדר הקידושין כ'נציג הממסד', הוא מהותי במנהגי החופה.

זוגות רבים חשים חוסר הזדהות עם התכנים המובעים, לפי דעתם, בחתונה היהודית. הטענה העיקרית המושמעת בהקשר זה היא שמעמד הנישואין מבטא חוסר שוויון בין האיש לאשה.

סוג אחר של בעיות נובע מכך שזוגות רבים חסרים ידע בסיסי במבנה המערכת ההלכתית ובצורת החשיבה ההלכתית. כתוצאה מכך הם מתקשים בהבנת המשמעות ההלכתית של מעשה הנישואין. בעיה נוספת היא שבמהלך החופה נעשים מעשים רבים, בנוסף על מעשה הנישואין – תקנות דרבנן ומנהגים רבים. ריבוי זה הביא לכך שאחד האחרונים מנסה לתת "טעם למה נתרבה הרבה מנהגים בחתונה..."³. תוכנם של אלה וה'שפה' המיוחדת שלהם אינם מובנים לכל, ועלולים ליצור תחושה של טקס ארכאי שאינו שייך לימינו.

במאמר זה אנסה להתייחס למנהגי החופה שנוהגים היום, כיצירה אחת שלמה. חוט שדרה אחד מקשר בין המנהגים השונים, או כפי שנראה להלן 'סיפור' אחד, אותו 'מספר' מעמד החופה. מעמד זה, כפי שנראה להלן, מכיל מעשים רבים שבעבר היו נעשים במשך תקופה ארוכה. איחוד הקידושין והנישואין למעמד אחד, יצר מעין מחזה לתוכו נדחס תהליך ארוך. הסיפור העיקרי בכל נישואין, הוא סיפור חייהם של בני הזוג. כפי שנראה להלן, סיפור זה מתחיל הרבה לפני לידתם של החתן והכלה, ואינו מסתיים בחייהם.

ב. משמעותו של סדר הנישואין

1. גלגולו של מנהג

ניתן לעמוד על הסיבות לכל מעשה בחופה, בין דין ובין מנהג. חלק מהמעשים הנעשים במעמד החופה מחוייבים על פי הדין⁴. מעשים אחרים נעשים מכוחם של מנהגים שנוצרו במהלך דורות רבים ובקהילות שונות, על מנת לבטא עניינים שונים הנוגעים לנישואין, כגון: סימנים לריבוי ולמזל טוב, הזכרה של חורבן ירושלים ועוד. הסיבה לכך שהתחילו לנהוג מנהג מסוים, אינה בהכרח זו שגרמה לו להמשיך להתקיים. מנהגים שמתקיימים עד היום, הם מנהגים שביטאו ומבטאים את צורת החיים הנוהגת בכל דור, מדברים אל לבם של ישראל, ומבטאים את העמוקות שבהרגשותיהם ומחשבותיהם. מנהגים אחרים שלא שרדו עד היום, יפים היו לשעתם, אך לא עמדו במבחן הדורות. על כן בבואנו להבין את משמעות החופה ומנהגיה, אין די לעמוד על הסיבות המקוריות שגרמו להיווצרותם. בנוסף על כך

³ 'מטעמים החדש' חתן וכלה אות לט.

⁴ מדאורייתא או מדרבנן. יש מעשים הבאים להדר ולהחמיר כשיטה שלא התקבלה להלכה וכיו"ב.

עלינו לנסות להבין את משמעותם כפי שהם מובנים בימינו. גם אם אין הטעמים שיובאו כאן קולעים תמיד אל האמת ההיסטורית, יתכן שהם קולעים לתחושה פנימית, שגרמה לכך שמנהג מסוים נוהג עד היום.⁵

2. כוונה והתבוננות: מן העבר אל העתיד

סדר הנישואין, על כל מרכיביו, מבטא גישה האומרת שאין די בעצם החיים המשותפים של בני הזוג. יש צורך להתבונן בהם ובמשמעותם, לכוונם ולעצבם.⁶ אחת מבעיות התרבות המערבית היא 'היות האדם לבדו'. הקהילה, קל וחומר העם, תופסים בחיי האדם מקום קטן. ההתמקדות בפרט פוגעת לא רק בקשר האדם עם סביבתו, אלא גם בקשר שלו עם תרבותו, עם ההיסטוריה שלו ועם האחריות המוטלת על כתפיו ביחס לדורות הבאים. כנגד זאת, הנישואין הם במהותם קשר וחיבור – "לא טוב היות האדם לבדו". כפי שנראה להלן, מביעים הנישואין את הקשר של המשפחה הנבנית לסביבה: לקהילה ולעם; וגם לציר ההיסטורי: לדורות שעברו ולדורות שעתידים להיות.

בנישואין אנו מתבוננים אפוא בעבר, בהווה ובעתיד. אנו מביטים בעבר, מתוך הכרה שבני הזוג העומדים לפנינו הם תוצר של הדור הקודם, או של דורות קודמים. במבט רחב יותר אפשר לראות בהם מעין סיכום של שנים רבות ודורות רבים של היסטוריה. כביכול הדורות הקודמים עומדים לפנינו כאן ממש. רעיון זה מובע בספר הזוהר, בו מסופר שהקב"ה לוקח מגן עדן נשמות אב ואם שמתו, ומביאן ליטול חלק בשמחת בנם.⁷ אנו מתבוננים בהווה, בבני הזוג הנישאים כאן, בתכונותיהם המיוחדות, במעשה היחידי של נישואי החתן המיוחד הזה לכלה המיוחדת הזו. אנו צופים אל העתיד, אל הצאצאים שיתווספו בע"ה לעם ישראל מנישואין אלה, ועל השפעת העבר וההווה עליהם ועל החברה כולה. הסתכלות מעמיקה במשמעות הנישואין, תקיף את כל אלה, את העבר וההווה,

⁵ עיי בדברי הרב קוק באדר היקר עמ' לח-לט. קבלת האומה היא היסוד לקיום דברי חכמים ומנהגי ישראל. השוה לדברי הרב שלמה פישר, דרשות בית ישי סי טו.

⁶ השווה רמב"ם (הלי אישות פ"א ה"א). התורה חידשה מעשה הנעשה בפני עדים 'תחילה' – לפני התחלת החיים המשותפים.

⁷ עיי זוהר (כרך ג, במדבר, פרשת פנחס ר"ט, ב): "וּמְנַלְן דְּאִית לֹון לְיִשְׂרָאֵל לְשִׁתְּפָא לְקוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשְׂכִינְתִּיהָ בְּחֻדוּהָ דְלֵהוּן (נ"א בגין דלאו איהו חדוה אלא בשותפות דיליה מאלין)? דכתיב (תהי קמט): ישמח ישראל בעושיו, ההיא חדוה דישראל לאו איהו אלא בעושיו, בעושו, בעושו מבעי ליה. אלא אליו קודשא בריך הוא ושכינתיה ואביו ואמו, דאף על גב דמיתו, קודשא בריך הוא אעקר לון מגן עדן ואייתי לון עמיה להווא חדוה לנטלא חולקא דחדוה עם קודשא בריך הוא ושכינתיה, כמה דאת אמר (איוב מ) העושו יגש חרבו". על סמך זה היו שנהגו לכתוב בכתובה את ייחוסם של החתן והכלה עד הדורות הקודמים הידועים להם: 'קהלת צפרו' ח"ג עמ' 77.

מתוך מגמה לעצב עתיד טוב יותר.

כפי שיוסבר להלן, העיקרון על פיו ניתן להסביר את מעמד הנישואין על מרכיביו השונים, הוא תיאור המעבר מן העבר אל העתיד בחיי בני הזוג הנישאים.

3. שלבים

באופן טבעי, מתפתח הקשר הזוגי בשלבים. בדרך כלל אין זוג מתחיל פתאום לחיות ביחד. ישנם גישושים, מפגשים ראשונים, חיזור, שלבים שונים בהעמקת ההכרות, ועוד ועוד, עד לקשר שלם ומתמשך.

בדיני תורה, מצאנו שהנישואין נעשים בשני שלבים: אירוסין⁸ ונישואין. האירוסין מכונים בלשון חז"ל קידושין. הנישואין מכונים בלשון חז"ל כניסה לחופה. לאחר הקידושין בני הזוג נחשבים מיוחדים זה לזה כמעט כנשואים, אלא שאין הם מתחילים עדיין את חייהם המשותפים. לאחר תקופה מסויימת נכנסים בני הזוג לחיים משותפים של נישואין. ביטוי להתפתחות שלבי הנישואין, נתן האבודרהם (מעריב של שבת), תוך הקבלה לתפילות השבת:

יש שואלין: מה ראו חכמים לתקן בשבת שלש תפלות משונות זו מזו: אתה קדוש וישמח משה ואתה אחד, וביום טוב לא תקנו אלא אחת: אתה בחרתנו, לערבית ולשחרית ולמנחה?

וי"ל מפני ששבת נקראת כלה והקב"ה נקרא חתן,

תקנו אתה קדשת על שם הקדושין שנותן החתן לכלה.

ואח"כ ישמח משה על שם שמחת החתן בכלה.

ואח"כ מוסף על שם התוספות שמוסיף החתן על כתובת הכלה ...

ואח"כ אתה אחד על שם שמתייחד החתן עם הכלה.

האבודרהם אינו מסתפק בתיאור השלבים ההלכתיים של הנישואין. הוא מוסיף גם שלבים שמשמעותם רגשית: שמחת החתן בכלה. מתוך שמחת החתן בכלה ואהבתו אותה, הוא מוסיף על כתובתה. החתן אינו מחוייב להוסיף על כתובתה. התוספת מבטאת את התפתחות רגשותיו.

בזמן הגמרא נהגו לעשות שידוכין⁹, שהם הכרזה פומבית על כוונת בני הזוג להינשא¹⁰. זמן מה אחריהם היה מגיע תור הקידושין. בין הקידושין לנישואין עבר זמן ארוך¹¹. באופן זה בלט ההבדל בין שלב לשלב. כל שלב שינה את מעמדם ההלכתי ואת מצבם האישי של בני הזוג. אפשר לומר שכל שלב קידם את הנישואין

⁸ חשוב להבחין בין לשון אירוסין בימינו, המציינת את שלב השידוכין, ההכרזה הפומבית על שני בני זוג המתכוונים להינשא, לבין לשון אירוסין של תורה.

⁹ האמורא רב הלכה מי שמקדש ללא שידוכין: קידושין יב, ב.

¹⁰ שו"ת ב"י ה"ל קידושין ס"א.

¹¹ השווה משנה כתובות ה, ב. הגמ' בדף נז, ב, מביאה ראיה מן התורה שכך נהגו כבר בימי האבות.

אל האיחוד השלם בין בני הזוג. השידוכין שנוספו כשלב שלפני הקידושין, הוסיפו ממד של הכנה¹².

בימי הראשונים הלך והשתרש המנהג לקיים את הקידושין והנישואין ביחד, כדי למנוע בעיות שונות שהיו כרוכות בהפרדה ביניהם¹³. כתוצאה מכך הורגש חסרונן של שלב מקדים, והתגברה חשיבותם של השידוכין, שקיבלו חיזוק על ידי כתיבת שטר שידוכין.

4. הממד הדרמטי שבחופה

איחוד הקידושין והנישואין, גרם לכך ששלבים שבעבר לקחו זמן רב, נעשים בתוך זמן קצר. מובן הדבר שאי אפשר שכל השלבים המעשיים והרגשיים, שבאופן טבעי יכלו בעבר להתפרס על כל מרחב הזמן שבין השידוכין לנישואין, יידחסו לשעה אחת. כך נוצר פער בין הצד ההלכתי, לבין הצד האנושי, החברתי והרגשי. במישור המעשי, ראויים הנישואין להיות מורכבים משלבים שונים שיימשכו זמן רב. לעומת זאת במישור ההלכתי, נעשים השלבים השונים של הנישואין בבת אחת. עובדה זו מחדדת את הממד הדרמטי שבחחונה. בחופה עוברים לפנינו ביעף כמה מצבי חיים. אנו רואים לנגד עינינו תהליך שלם מתחילתו ועד השלמתו. צירוף הקידושין והנישואין, בצירוף המנהגים הנהוגים במעמד החופה, ממחישים על ידי מעשים מספר שלבים בחיים, כפי שנראה להלן. נמצאנו למדים, שבחופה נוצר מעין מחזה, בו 'נדחסו' פרקי חיים שלמים למשך זמן קצר.

5. החופה – סיפור חיים

החופה 'מספרת' את סיפור חייה של המשפחה הנוצרת בה. נקודת מבטנו מתחילה בדורות הקודמים, עוברת דרך הורי בני הזוג הנישאים, ומתמקדת לבסוף בחייהם של בני הזוג עצמם. מילדותם של בני הזוג, עד להקמת ביתם העצמאי. בנקודה זו אנו עומדים וצופים גם אל העתיד, ומברכים את בני הזוג בבניית עתיד טוב יותר.

ג. ברוב עם

1. מעגלים רחבים

חיוו של אדם מתנהלים במעגלים רבים¹⁴. המעגל המצומצם מכיל פרט בודד. המעגל הבא הוא זה הנוצר בערב החתונה, ומכיל איש ואשה המקימים את ביתם.

¹² עיי' כתר שם טובי עמי' תקצד אות תרצד. לדבריו, התקופה שבין השידוכין לקידושין צריכה להיות מוקדשת להכרות הדדית ובדיקת התאמת בני הזוג זה לזה.

¹³ פריימן, סדר קידושין ונישואין, עמי' כט ו-לא. שציפנסקי, התקנות בישראל, כרך ג, עמי' שע-שעא, לדבריו כבר בזמן הגאונים החלה לרווח גישה שיש לאחד אירוסין ונישואין.

¹⁴ ריבוי מעגלי החיים הקשורים לנישואין מודגש בשבע הברכות. עיי' הרב גבריאל גולדמן 'מבנה שבע הברכות ומשמעותן' בתוך 'צהרי' ז.

המעגלים הבאים הם של הורים ואחים; משפחה וחברה רחבים; העם כולו; האנושות כולה; וכל אלה בעמידתם לפני ה'. הנישואין קשורים לכל אחד ממעגלים אלה. ברם לא לכל מעגל הקשר הוא מובן מאליו. כל זוג מבין וחש את הצד הפרטי של הנישואין. בניגוד לכך, נוכחות הציבור בנישואין אינה מובנת מאליה, ועלולה להראות כסותרת את ממד הצניעות הראוי ליחסים שבין איש לאשה¹⁵. זוגות רבים מתלבטים בשאלה, מדוע צריך לשתף בחתונה אנשים רבים כל כך? האם לא די בשני בני הזוג ובמשפחה הקרובה ביותר? לכל היותר אפשר להוסיף עליהם את הרב מסדר הקידושין, שיתן לפי הרגשתם, גושפנקא חוקית לרצונם להיות נשואים¹⁶.

מאידך, ישנם זוגות שחווים רצון לשתף בשמחתם לא רק את משפחתם הרחבה, אלא גם את חבריהם, והם רואים אף בחברי הוריהם חלק משמחתם שלהם. רבים חשים שבנישואין, ובמיוחד בנישואין הנערכים כדת משה וישראל, הם מצטרפים לאבותיהם ולאבות אבותיהם, לשרשרת הדורות של העם היהודי¹⁷. כבר הוזכר לעיל, שבחופה שותפים הדורות הקודמים¹⁸. יש החשים שהנישואין הם מעשה משותף לתרבויות רבות, אולי לכל המין האנושי, והם מרגישים בנישואיהם שותפות אנושית זו.

2. ציבור המוזמנים

מזה דורות רבים מקפידים לעשות נישואין ברוב עם¹⁹, ובאסיפת זקנים²⁰.

¹⁵ השוה כתובות ח, ב ושבת לג, א: "אמר רב חנן בר רב: הכל יודעין כלה למה נכנסה לחופה, אלא כל המנבל פיו ומוציא דבר נבלה מפיו, אפילו נחתם לו גזר דינו של שבעים שנה לטובה – נהפך עליו לרעה". (פוסקים ספרדיים רואים במנהג האשכנזי ליחד את החתן והכלה לאחר החופה חוסר צניעות. עיי' ילקוט יוסף שובע שמחות פרק יב הערה א אות ד). יתכן שהסתרת פניה של הכלה בחופה היא משום צניעות, כך משמע בלשון הרמ"א אה"ע"ז לא, ב. יתר על כן: העמידה מתחת לחופה בזמן הקידושין הוסברה על ידי המנהיג (ה'ל' אירוסין ונישואין) משום צניעות: "ראיתי בצרפת בשעה שמקדשי פורסין טלית אחד על החתן והכלה וסביבותם, ויש טעם לדבר לפי שברוב אסיפת העם אשר שם יראה כמקדש אשה בשוק ורב מנגד אדמקדש בשוקא משום פריצותא, לכן מכסין אותן לקדש בצניעות".

¹⁶ עיי' עוד להלן על מסדר הקידושין. מעניין שימוש הלשון השגור בפי הציבור החילוני: 'הרב המקדשי'. ביטוי זה מעיד על תחושה (לא נכונה, עיי' להלן) שנוכחות הרב היא המקנה משמעות הלכתית למעשה הקידושין.

¹⁷ ב'מטעמים' (בפרק על ענייני חתונה אות לא) באר את משמעות הקידושין בטבעת, כסמל להיותם של בני הזוג עוד טבעת בשרשרת הדורות.

¹⁸ עיי' בדברי הזוהר שהובאו לעיל בהערה 7. עיי' עוד בנטעי גבריאל (ציננער) הלכות נישואין, במקומות שונים בהקדמה, החל מעמ' יח; ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ח הע' ד.

¹⁹ שו"ת הרא"ש כלל לה סי' ד: "נהגו אבותינו הראשונים לעשות פומבי ופרסום בשעת קידושין, כאשר אמרו (גיטין פט): נרות דולקין ומטות מוצעות ובני אדם נכנסין ויוצאין. וכן נהגו בדורות הללו, שנועדים יחד קרובי וקרובות האשה, וכן קרובי וקרובות האיש". ועיי' רמ"א אה"ע נה, א.

²⁰ כתובות ז, א: "תנא, מנין לברכת חתנים בעשרה? שנא' (רות ד): ויקח עשרה אנשים מזקני העיר...". ועיי' ראב"ן כתובות ז, ב ד"ה מברכין.

מזמן הגאונים ואילך, נהגו שגם ברכת האירוסין תהיה בעשרה, עיי' פריימן סדר קידושין ונישואין, עמ' טז-יז.

לדעת מקצת מן הראשונים נתקנה ברכת 'שהכל ברא לכבודו' (הברכה השניה מתוך שבע ברכות הנישואין, הבאה לאחר ברכת בורא פרי הגפן), לכבודו של הציבור המתאסף לחתונה. מן הראוי היה לברך ברכה זו משעה שהציבור מתאסף אלא שתקנו לומר אותה על הכוס²¹.

במנהגים אלה מבוטאת התפיסה שהציבור המשתתף בחתונה אינם רק 'צופים' כשם שצופים בהצגה, למשל. כאמור, מלבד המשפחה נוכחים בחתונה על פי רוב גם אנשים ממעגלים רחבים יותר, שאינם דווקא בני משפחה. יחסי הגומלין בין המשפחה הנוצרת לבין הציבור מורכבים. מצד אחד, המשפחה מובדלת מן הציבור ומהוה יחידה עצמאית ושלמה. מאידך, קשורים חיי כל משפחה קשר אמיץ לחברה. הפרדה מסויימת בין המשפחה לבין החברה היא תנאי לקיום התא המשפחתי. נישואין משמעים נאמנות. האיש והאשה מיוחדים זה לזו ונבדלים משאר בני האדם. מעמד החופה הנעשה ברוב עם, מהוה הכרזה על כך.

מצד שני, התפיסה שעומדת מאחורי נוכחות הציבור היא שחייה של משפחה אינם מנותקים מהציבור. המשפחה היא אבן היסוד הבונה את בנינו של הציבור²², והיא גם מקבלת ממנו. הזמנתו של הציבור לחתונה מבטאת את רצונה של המשפחה הנבנית לחיות מתוך זיקה הדדית בין המשפחה לבין העם.

נוכחות החברה בנישואין מתבטאת גם בהעמדת עדים על מעשה הקידושין. בניגוד לתחום הממוני, בו מעשה קניין וכיוצא בו תקף באופן עקרוני גם ללא העמדת עדים – בקידושין מפורסם הכלל "אין דבר שבערוה פחות משנים"²³. פירושו הוא שעל קידושין ונישואין יש להעמיד עדים, בלעדיהם אין למעשה תוקף הלכתי²⁴. החובה להעמיד עדים על הקידושין, מבליטה את נוכחות החברה. הקידושין אינם רק מעשה בינו לבינה והם תקפים דווקא כשיש נוכחות ועדות של החברה כולה!

לסיכום: קודם שניגשים לחופה ולקידושין, מורגשת נוכחות המשפחה והציבור, המייצגים את החברה הרחבה, ובמבט לאחור את בני המשפחה בדורות הקודמים ואת עם ישראל לדורותיו. גם במעשה הקידושין עצמו מודגשת נוכחות הציבור. בשעת הנישואין אנו רואים את החתן והכלה העומדים לפנינו כתוצאה וסיכום של דורות רבים. כל אלה מתייצבים במעמד החופה ומלווים את המשפחה החדשה הנוצרת.

²¹ רש"י כתובות ח, א ד"ה שמח תשמח.

²² המשמח חתן – "רב נחמן בר יצחק אמר: כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים". ברכות ו, ב.

²³ גיטין ב, ב ומקבילות.

²⁴ קידושין סה, ב, ע"י בראשונים שם.

3. מסדר הקידושין

ראשונים תקנו שלא יקדש אדם ללא רב מסדר קידושין²⁵. תקנה זו מחייבת כל זוג לקבל הדרכתו של רב בעת הקידושין, והיא קושרת את המשפחה הנוצרת לרב פוסק הלכה. בפנייתם של בני הזוג לרב, הם מביעים את רצונם לבנות את ביתם על אדני התורה, ללכת בדרך התורה ולהיות מודרכים על ידי חכמיה²⁶. רבים מאלה שאינם רואים עצמם כשומרי תורה ומצוות, נוטים לחגוג נקודות ציון מכריעות בחייהם, כמו ברית מילה או בר מצוה, כדרך שנתקבל הדבר במסורת ישראל. אף זוגות כאלה שאין דעתם נוחה מהציבור הדתי ונציגיו, מוכנים לקבל על עצמם נוכחות רבנית בנישואיהם, לא רק בגלל הכרח חוקי, אלא כדי לבטא בזה קשר לעם היהודי ולמסורת היהודית.

ד. מילדות לבגרות: דור לדור יביע אומר

1. לא נפגשים; צום

יש שנהגו, שהחתן והכלה אינם נפגשים בשבוע שלפני החופה²⁷, יוצר מצב המזכיר את תקופת הילדות. החתן והכלה בבית הוריהם, ללא קשר עם בן המין השני. עוד נהגו שהחתן והכלה צמים ביום חתונתם²⁸. טעמים רבים לצום זה²⁹. בהקשר של סיפור החיים בו אנו עוסקים, יכול מנהג זה להתפרש כביטוי של חסרון וצער – "לא טוב היות האדם לבדו", צער המוליך לתיקון המצב³⁰.

בתלמוד הירושלמי (ביכורים פ"ג ה"ג) נאמר:

תני: **חכם חתן נשיא גדולה מכפרת...** חתן – וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל. וכי מחלת שמה, והלא בשמת שמה? אלא שנמחלו לו כל עונותיו.

ראשונים ואחרונים קשרו את מנהג הצום לדברי הירושלמי. כיון שנמחלים עוונותיו של החתן, יום החתונה הוא מעין יום כיפורים, ואין כפרה ללא תשובה. המכנה המשותף בין שלושת העולים לגדולה שנזכרו כאן הוא, שהם מקבלים אחריות על אחרים, וממילא הם הופכים משמעותיים עבורם. המלך שולט באחרים; החכם

²⁵ ראה י. תא שמע, 'חופה ונישואין בהלכה' בתוך מחנים חוברת פ"ג עמ' 26; י. שציפנסקי, התקנות בישראל, כרך ד עמ' קסה.

²⁶ מכאן המנהג שהרב דורש בעת החופה. עיי' כתר שם טוב עמ' תקצט סעיף ו, ועוד. עיי' להלן על צורת העמידה בחופה.

²⁷ מנהג האשכנזים. ועיי' ילקוט יוסף שובע שמחות פ"ו הע"א.

²⁸ מנהג זה מתקיים בעדות שונות. יש שנהגו שהחתן והכלה מתענים, ויש שפטרו את הכלה מתענית זו. עיי' למשל ברית כהונה, אבן העזר מערכת חי"ת סעי' ג. יש מעדות המזרח שאינם נוהגים להתענות: עיי' ילקוט יוסף שובע שמחות פ"ג סעי' א.

²⁹ עיי' "הנשואין כהלכתם" פרק ו סעי' ל; ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ג הע"א.

³⁰ הרוקח (סי' שנו) כתב שטעם הצום הוא משום שהמצוה חביבה עליהם, כדרך שעשו חסידים הראשונים שהתענו על מצוה חביבה עד לאחר קיומה. טעם זה קרוב למה שנאמר כאן.

מתמנה על הציבור; החתן והכלה מקימים מערכת משפחתית עליה הם נוטלים אחריות. שינוי זה הוא באופן טבעי חלק מתהליך התבגרותו של אדם. בדרך כלל יש מי שאחראי על ילד, ואין מוטלת על הילד אחריות רבה. ילדים נוטים להסתכל על העולם מנקודת מבט אגוצנטרית. הם עלולים להתנהג בצורה אנוכית, ולא תמיד הם חשים בצרכי זולתם. ככל שאדם גדל, כך אחריותו על אחרים גדלה. הוא מסתכל על עצמו כחלק ממשפחה וחברה, ומוכן לתרום להם. קשר האדם לחברה ואחריות על אחרים, דורשים תיקון של מידותיו. אדם שמידותיו אינן מתוקנות, יתקשה לתפקד באופן מתחשב ואוהב.

מובן שהחיים במשפחה דורשים סבלנות הדדית והתחשבות בזולת. חיי משפחה מתוקנים דורשים בגרות ומידות מתוקנות. הצום ומחילת העוונות קשורים איפוא בצורך של בני הזוג לתקן את מעשיהם ומידותיהם, כדי שחיהם המשותפים יעלו יפה.

אפשר לבאר עוד, שליציאת החתן והכלה מבית הוריהם, מתלווה לא רק שמחת החתונה, אלא גם מעט עצב. לב ההורים נצבט על ביתם המתרוקן מילדים³¹. אפשרות נוספת היא לראות במנהג הצום, ובמידה מסויימת בחלק ממנהגי האבלות הנהוגים בחתונה, צער על הפרידה מהילדות³². החתן והכלה יודעים שהם יוצאים מחיים נטולי דאגות לחיים בוגרים ואחראיים.

2. שושבינים

לפי הנהוג³³, מלויים ההורים את בניהם אל החופה³⁴. ליווי זה מבטא את המשכיותם של הדורות. כך היא דרך העולם, בתחילה מלוויים ההורים את ילדיהם, עד שהם גדלים ויוצאים לדרכם שלהם.

יתכן שהליכת ההורים עם בניהם לחופה מבטאת לא רק את הליווי שנתנו לבניהם עד היום, אלא גם את הסכמתם³⁵ ונתינת ברכתם³⁶ לנישואין עצמם.

³¹ ובאמת מנהג קדום הוא שגם הורי החתן והכלה מתענים. עיי' "הנישואין כהלכתם" פרק ו סעי' נג; נטעי גבריאל הלכות נישואין, פרק ט סעי' ג הע' ה.

³² עיי' בדבריו (הפסימיים) של מהר"י חגיז, מצוטטים ב'שובע שמחות' א (מאת הגר"ע יוסף) פרק ח הע' ב, ביחס לדברי המור וקציעה, שיברך 'שהחיינו' בנישואין. ועל כך אמר מהר"י חגיז שאין לברך 'שהחיינו', ואדרבה יש לשאול למה לא מברך 'דין האמת'. כמה אחרונים מבארים את הצורך לשמח חתן וכלה בכך שיש בעצם הצורך להינשא הזכרה של המיתה. אלמלא חטאו אדם וחווה ונקנסה עליהם מיתה, לא היו צריכים להוליד ולדות.

³³ מנהג כל האשכנזים וחלק מהספרדים (ילקוט יוסף, שובע שמחות פרק ו סעי' ד).

³⁴ המנהג הנפוץ הוא ששני האבות מלוויים את החתן ושתי האמהות את הכלה. מנהג זה מעצים את התחושה של המפגש בין העולם הגברי והנשי. ויש שנהגו שהורי החתן מלוויים את החתן והורי הכלה את הכלה. עיי' "הנישואין כהלכתם" פרק יב הע' 32.

³⁵ הסכמת אבי הכלה היתה נחוצה בקידושי קטנה, שאביה מקבל קידושיה. מצאנו עדות מתקופת הגאונים שגם בוגרות לא נישאו ללא הסכמת אביהן (אוצה"ג קידושין סי' רפד ו-רפו). על תקנות מתקופת הראשונים שלא לקדש אשה בלא הסכמת משפחתה, עיי' פריימן סדר קידושין עמ' לט, מ, נו-נז, סו, ע-עא ועוד. בקהלת צפרו במרוקו, נהגו שהאב תופס ביד בתו בשעת הקידושין, או עומד על ידה (נהגו העם אבהע"ז מנהגי חתונה אות י"ד). ב'הליכות תימן' מעיד הרב י. קאפח ז"ל על מנהג

3. נרות

נהגו להדליק אבוקות או נרות בזמן החופה³⁷. נרות אלה, מזכירים, לפי דברי הרוקח³⁸, את הברקים במעמד הר סיני³⁹. היום נוהגים שההורים מחזיקים בידיהם נרות בדרכם לחופה – כביכול מאירים הם את הדרך להם ולבניהם; מעבירים מסורת דורות קודמים לדורות הבאים.

ה. מפגשים ראשונים – מחיזור לברית

1. הינומה

במקומות רבים נהגו שהחופה היא צעיף או טלית בהם מכסים את החתן והכלה. משמעותו של מנהג זה ברורה: איש ואשה תחת כסות אחת, אלה הם נישואין⁴⁰. לפי המנהג האשכנזי⁴¹, קודם החופה החתן הולך אל הכלה, כשהוא מלווה בשושביניו, ומכסה את ראשה ופניה בהינומה⁴². אחד ההסברים למנהג הוא כדברי הרמ"א: "יש אומרים שחופת בתולה (= נישואיה) – משיצאה בהינומא"⁴³. אמנם יש קושי בדבר, כי חופה זו מקדימה את הקידושין. המסבירים על פי הרמ"א סומכים על דברי המרדכי, שסבר שחופה מועילה גם קודם קידושין⁴⁴. הקדמת כיסוי ראשה של הכלה לחופה, יכול להתפרש כחלק מסיפור היווצרות הזוג. ההליכה של החתן אל הכלה וכיסוי ראשה הם מעין חיזור. החתן מגיע אל הכלה, מסמן אותה ומבדיל אותה משאר הנשים. כאומר: אנא היי לי לאשה, אל תתני עיניך באחר⁴⁵. לפי המנהג שהחתן והכלה אינם נפגשים בשבוע שלפני

מעניין: לפני הקידושין היתה הכלה סגורה ונעולה בחדר מיוחד. כשעמד החתן לקדשה, מסר אביה בידו את המפתח, והחתן פתח את החדר וקידש את הכלה.

³⁶ יש הנוהגים שהאבות מברכים את החתן והכלה: עיי נטעי גבריאל, נישואין, פרק יג סעי' א והע' א.

³⁷ מנהג זה מקובל בעדות רבות. עיי למשל בספרו של הרב דוד עובדיה, 'קהלת צפרו' המתאר מנהגי קהילה במרוקו, ח"ג עמ' 77. 'נהגו העם' מנהגי חתונה אות יא. אמנם לא כל הספרדים נהגו מנהג זה.

עיי ילקוט יוסף פרק ו הערה ג. בנו של הרב יוסף מעיד שאביו אינו נוהג כן מחשש לחוקות הגויים. סיי שנג.

³⁸ עיי בפרק (שעוד לא פורסם) על החופה כמעמד הר סיני. מסתבר שאחת הסיבות להדלקת נרות היתה שיצאו לחופה בשעת בוקר מוקדמת, עיי ברוקח שם, ובמהרי"ל הלכות נישואין (מהד' שפיצר עמ' תסד).

⁴⁰ עיי רש"י קידושין יח, ב. השוה משי"כ להלן בענין ברכת שהחיינו ופריסת טלית.

⁴¹ כיסוי פניה של הכלה נהוג גם בעדות הספרדים (אם כי לא מטעמו של הרמ"א). עיי למשל בספרו של הרב דוד עובדיה 'קהלת צפרו' ח"ג עמ' 77; הרב משה הכהן 'ברית כהונה', הוצאה רביעית מתוקנת מכון הרב מצליח תש"ן, על אבן העזר, הלי קידושין, מערכת קו"ף, עמ' תלד אות ה; אך לא כל הספרדים ובני עדות המזרח נהגו כן: עיי ילקוט יוסף, שובע שמחות, פרק ו, סעי' א-ב.

⁴² ר' מילון בן יהודה בערך כלה, בהערה 2. לדבריו משמעות השם כלה היא מכוסה.

⁴³ אה"ע נה, א. טעמים נוספים למנהג זה, עיי 'הנישואין כהלכתם' פרק יב סעי' לט.

⁴⁴ במקום שעושים קידושין ונישואין ביחד: עיי מרדכי כתובות קלב; ח"מ אה"ע סיי נה ס"ק ט.

⁴⁵ מעין זה עיי ב'מטעמים' מנהגי חתונה אות נד. עיי ברית כהונה, אה"ע מערכת קו"ף אות ה: "מנהגנו פה (גירבה) כי הכלה יהיה על פניה סודר או מסוה מפני הצניעות". לפי מקצת מהספרדים שלא נהגו לכסות את פני הכלה, החיזור מתבטא בביאת החתן לבית הכלה קודם החופה והגעתם יחד לאולם

החתונה, רגע המפגש הראשון בין החתן לכלה הוא מהרגעים המרגשים ביותר בחתונה. רגש זה מסמל את חיבוטי הנפש של יצירת הקשר. כמה מחשבה ומאמץ הושקעו בשאלה איך להציע קשר, ואיך לפתחו! כמה כיסופים באו לידי תחילת ביטויים עם יצירת הקשר!

חיזוק להסבר זה, אפשר למצוא במדרש (ויקרא רבה ט, ו ומקבילות):

אמר רבי יוחנן: למדתך תורה דרך ארץ, שאין חתן נכנס לחופה אלא אם כן נתנת לו כלה רשות. הדא הוא דכתיב (שיר השירים ד): יבוא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו, ואח"כ – באתי לגני אחותי כלה.

כיסוי ראש הכלה בהינומא הוא מעין נטילת רשות שלפני הקידושין.

כאמור, הליכת החתן אל הכלה מסמלת את ההליכה אל החיזור הראשון שהחתן מחזר אחרי כלתו. בהליכה זו מלווה החתן על ידי הוריו. ההורים הם שמביאים את בנם אל הרגע הגדול בו הוא מבקש את ידיה של כלתו⁴⁶.

רגע מרגש הוא הרגע בו עוזב החתן את ידי הוריו כאשר הוא ניגש לכסות את ראשה של הכלה. ברגע זה עוזב החתן את הידיים שהוליכו אותו עד כאן, ומתחיל לפלס את דרכו העצמאית⁴⁷. בינתיים רק מתחיל, מפני שמיד עם כיסוי ראשה של הכלה, חוזר החתן אל הוריו, והולך עמם אל החופה. בהליכה משותפת זו חוזרים ההורים ומביעים את הסכמתם וברכתם לנישואין.

2. משכני אחריו נרוצה – הדרך אל החופה

לפי המנהג, החתן והכלה אינם באים ביחד אל החופה. הדבר מדגיש את העובדה שבשלב זה לא באו בני הזוג עדיין בברית הנישואין. שני רווקים מגיעים לחופה והם עתידים לצאת ממנה כמשפחה מאוחדת.

החתן ומלווייו הולכים אל החופה לפני הכלה. שני צדדים להליכה קודם לכלה: מצד אחד החתן מקדים, כביכול חשוב הוא יותר⁴⁸. מצד שני בין הליכת החתן לחופה לבין הליכתה של הכלה ישנה הפסקה מסויימת. בהפסקה זו החתן הוא שצריך להמתין לתשובת הכלה: האם תענה לחיזוריו ותבוא – או שמא תמאן⁴⁹? בואה של

(ילקוט יוסף שם). מעשה זה מבטא את יציאת החתן והכלה מבית הוריהם אל ביתם שלהם. פגשתי

בכלות שאין דעתן נוחה מ'הפרדתן' מהעולם על ידי ההינומה. אמנם היא הנותנת: 'הפרדה' זו באה לומר שעל החתן והכלה להיות עכשיו מרוכזים זה בזו, בבית שהם עומדים להקים.

⁴⁶ בתנ"ך ישנם מספר מעשים בהם הורי החתן הולכים עבורו או עמו לבקש את ידה של הכלה. עיי למשל שופטים יד, א-ז, ועוד.

⁴⁷ הרב מ. אלון, סדר חופה וקידושין עם הארות והגינות, ליום חתונת בנו, כ"ג בסיון תשס"א, עמ' 9-10. יש עוד להעיר, שהחתן והכלה מגיעים אל החופה כשידיהם בידי הוריהם, והם יוצאים ממנה כשהם מחזיקים זה ביד זה, עיי להלן.

⁴⁸ עיי מהרי"ל הלכות נישואין מהד' שפיצר עמ' תסז ציון יג.

⁴⁹ מעין זה מצאנו בבריאית האיש והאשה. האיש נברא קודם לאשה, והאשה ממנו היא. מאידך – סדר הבריאיות בפרק א בבראשית הוא שהחשוב מחבירו נברא מאוחר הימנו. לפי זה, האשה היא נר

הכלה אל החופה הוא אישור לכך שהיא מסכימה להינשא. הזמן שבין בוא החתן אל החופה לבואה של הכלה הוא בעל משמעות דרמטית: הוא מסמל את ההתלבטות, את הצורך להכריע ולבחור לחיות דווקא עם בן או בת הזוג הנבחרת. רק עם בוא הכלה והתייצבותה לצד החתן, אנו יודעים שהיא נענתה להזמנתו והיא מוכנה להינשא לו.

תפקיד חשוב בהשהיה שבין בוא החתן לבוא הכלה אל החופה, ממלאות התפילות שנהגו חלק מהחתנים והכלות לומר בזמן זה. לפני שנגמרת ההחלטה, לפני שניגשים אל הנישואין, צריך לבקש סיעתא דשמיא, להתפלל שהזיווג טוב וראוי, והברכה תהיה שרויה בו.

3. החופה

לפי רוב המנהגים, נעשים הקידושין, או לפחות שבע ברכות הנישואין מתחת לארבעה כלונסאות שעליהן פרוס בד, ולזה קוראים חופה. אמנם יש מחלוקת בדבר אם זו ה'חופה' שיוצרת את הנישואין מבחינה הלכתית, או שיחוד החתן והכלה לאחר שבע ברכות הנישואין הוא היוצר את הנישואין⁵⁰. החופה היא לכל הפחות כיסוי על ראשם של החתן והכלה, מעין מה שהזכרתי לעיל (ביחס להינומה). הסבר זה אינו מבאר את המבנה של החופה – את ארבעת הכלונסאות הנוספים על הבד. יש מהאחרונים שהקפידו שהחופה תהיה רשותו של החתן. רשותו נוצרת על ידי כך שהיריעה תהיה מעל הכלונסאות ולא מצדיהם, על מנת שתיצור מעין 'צורת הפתח', ויש שהקפידו שהכלונסאות יעמדו על הרצפה ולא באוויר⁵¹. ויש שדקדקו שמבנה החופה יהיה קנוי לחתן בשעת עריכת החופה⁵². מכל אלה אנו למדים שהחופה היא מעין 'בית', לתוכו נכנסים בני הזוג, או לתוכו מכניס החתן את הכלה. ראייה זו של משמעות החופה, מעמיקה את משמעות ההליכה לחופה. לאחר שהחתן ביקש את ידי הכלה, מראה החתן שכוונתו 'רצינית'

הבריאה, חשובה מהאיש שכן נבראה אחריו. בספר אגרא דפרקא (לר' צבי אלימלך מדינוב בעל היבני יששכר) אות סז, הביא מדברי הזוהר שלמד מסדר בריאת אדם וחיה שהכלה מגיעה לחופה לאחר החתן.

יש שנהגו לברך את הכלה לאחר כיסוי ההינומה בברכה שברכו את רבקה אימנו: "אחותנו את היי לאלפי רבבה" (ברא' כד, ס. ע"י הנישואין כהלכתם' פרק יב סעי' מה). ברכה זו מובנת בחתונה, אך יש לה משמעות מיוחדת כאן. לפני שבני משפחתה של רבקה ברכו אותה, מסופר: "ויאמרו נקרא לנער ונשאלה את פיה. ויקראו לרבקה ויאמרו אליה התלכתי עם האיש הזה ותאמר אלך". (שם נו-נח). יתכן אפוא שיש לראות במנהג לברך את הכלה לאחר כיסוי ההינומה אישור למה שכתבנו על משמעות כיסוי ההינומה: לאחר ששאלו את פי הכלה, משפחתה משלחת אותה ומברכת אותה. יתכן שהזכרת פסוק שנאמר על רבקה, באה לדבר בשבח הכלה ולהשוותה לרבקה אמנו. מה רבקה נלקחה להיות אשתו של יצחק על שום שהיתה גומלת חסדים, אף הכלה כך. אמירה זו באה לשכנע את החתן שהוא מחזר אחר כלה ראויה.

⁵⁰ ע"י ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ו הערה ז.

⁵¹ הנישואין כהלכתם' פרק יח הערה 118.

⁵² שם הערה 120.

– לשם נישואין: בהליכתו לחופה, בהתייצבותו תחתיה ובציפייתו להיענות הכלה לחיזוריו.

4. נקבה תסובב גבר

מנהג האשכנזים, שעם בוא הכלה אל החופה היא מקיפה את החתן שבע הקפות⁵³. המקור הקדום ביותר המזכיר את מנהג ההקפות⁵⁴, מציין שהסיבה למנהג זה היא הפסוק בירמיהו (לא, כא): "כי ברא ה' חדשה בארץ, נקבה תסובב גבר". פשטו של מקרא הוא שהנקבה מחזרת אחר האיש. כאן נענית הכלה לחיזורי החתן, ומגיע תורה שלה לחזר אחריו. חיזור של הכלה מקדם את הקשר לקראת בניית הבית. הוא נעשה מתחת לחופה המסמלת את ביתם. כשם שכיסה החתן את פניה של הכלה, כך מקיפה הכלה את החתן. בכל מקום שיסתכל – שם היא. כבר עמדו חז"ל על סגולה זו של הנישואין (יבמות סב, ב):

במערבא אמרי: [כל אדם שאין לו אשה – שרוי] ... בלא חומה ... דכתיב: (ירמיהו לא) נקבה תסובב גבר.

החומה אינה מאפשרת לפגוע בנמצא בתוכה, וגם גורמת לכך שלא יסתכל הוא אל מחוץ לה. כשם שכיסוי פני הכלה מבטא את ייחודה של הכלה לחתן זה, כך הקפת הכלה את החתן מבטאת את היותו מיוחד לה.

כיון שהזכירו חז"ל חומה, קשה להתעלם מהדמיון בין הקפת הכלה את החתן (שבע פעמים) להקפת חומות יריחו (אף שם הקיפו שבע פעמים!), שגרמה לנפילתן. הקפת הכלה את החתן, מסמלת את שבירת החומות שביניהם כדי ליצור בית אחד⁵⁵. נפילת חומות יריחו מסמלת את כניסתם של ישראל לנחלתם. כך גם 'נפילת החומות' שבין בני הזוג מסמלת את הנחלה אותה הם עתידים לבנות.

5. ביקשתי את שאהבה נפשי

משלבי החופה עד כאן, אנו יכולים ללמוד על סגולה מסגולות החיזור ויצירת הקשר בין בני הזוג. סדר החופה עוצב כך שיהיו בו כמה השהיות: הליכת החתן אל הכלה וכיסויה; המתנת החתן לבוא הכלה; הקפת הכלה את החתן. במנהגים שונים⁵⁶ נוספו פיוטים העוסקים בענייני הנישואין, וברכות שנהגו לברך את החתן והכלה. מלבד הטעמים הפרטיים שיש לכל מנהג, לכולם מטרה משותפת – להשהות את המעבר משלב לשלב בסדר החופה. השהיות אלה מרמזות לכך שקשר עמוק אינו נוצר על פי רוב בבת אחת, אלא במשך זמן רב. אהבה גדולה נוצרת לא פעם

⁵³ או שלוש. הנישואין כהלכתם, פרק יח, נד.

⁵⁴ פירושו של ר' דוסא היונוני לתורה: ע"י א. ארנד 'הקפת החתן על-ידי הכלה בשעת החופה, סדרא ז, בר-אילן תשנ"א, עמ' 7 והע' 4. בעמ' 6 שם, מפקפק בטעם המובא כאן. לפי משי"כ כאן הטעם מיושב.

⁵⁵ עמדו על כך הרב י. מצגר ונ. לנגנטל בספרם 'במעגלי החיים', עמ' 81. הקפות הכלה את החתן מזכירות את הקפת הבמה על ידי ציבור המתפללים בהושענא רבה, ואת מנהג ההקפות בשמחת תורה. אף מנהגים אלה נקשרו להקפת חומת יריחו (ירושלמי סוכה פ"ד ה"ג; רוקח סי' רכא).

⁵⁶ פיוטים שונים נאמרים בזמן החופה לפי מנהגי הספרדים ולפי חלק ממנהגי האשכנזים.

ו. בנין הבית

1. העמידה תחת החופה

לאחר ההקפות, עומדים החתן והכלה זה לצדו של זה, ההורים עומדים לצדיהם⁵⁸, ומסדר הקידושין עומד לפנייהם כשפניו אל בני הזוג⁵⁹. צורת עמידה זו מבטאת את התרכזות כל הנוכחים בזוג ובמעשה הקידושין העומד להעשות. האופן בו עומדת המשפחה מבטא סדר משפחתי חדש. משפחות החתן והכלה מלויים את המשפחה החדשה הנוצרת. שוב אין ההורים עומדים בצדו של כל אחד מילדיהם בנפרד, אלא בצדן של שניהם ביחד. כל זוג הורים מקבל אל תוך משפחתו את בן זוגו של בנם או בתם. מאידך, מבטאים בני הזוג העומדים ביחד את התקמות התא המשפחתי. כעת הם עומדים בפני עצמם, ואין עמידה זו תלויה בהורים העומדים לצידם. הרב מסדר הקידושין עומד לפני החתן והכלה ומשפחותיהם כמורה את דרכם, בתקווה שיבחרו בדרך הטובה אותה הוא מסמל.

2. ברכת האירוסין

לאחר שתם שלב החיזור ההדדי, החתן ביקש את ידה של הכלה והיא נענתה לו, מגיעים הקידושין. הרגע שלפני הקידושין-האירוסין הוא מהרגעים המרגשים ביותר בחופה, רגע לפני שהקשר בין בני הזוג הופך למחייב. ברגע גדול זה, תקנו חז"ל לברך ברכת אירוסין. רבותינו הראשונים התקשו בתכנה של ברכה זו. אין זו ברכת המצוות, שהרי לא נאמר בה 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לקדש את האשה'. עוד דבר חריג מצאו בה, שמברכים בה על איסור: 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על העריות ואסר לנו את הארוסות', ולא מצאנו במקומות אחרים שמברכים על איסורים⁶⁰. איסורן של הארוסות, מתאר את מצבם של בני הזוג בשלב שבין הקידושין לנישואין. בני הזוג כבר קשורים זה לזה, אך עדיין אינם מותרים לחיות ביחד. הזכרת איסור זה לפני ברכת הקידושין, מדגישה את האמור לעיל: אין החתונה נעשית בבת אחת אלא בשלבים. לא הותרו בני הזוג זה בזה מיד, אלא לאחר שנתקדשו בקדושת אירוסין ונישואין. בחייו של האדם ישנו ערך לא רק

⁵⁷ עיי' מה שכתבתי לעיל בפרק 'כוונה והתבוננות'****, ולהלן על ברכת האירוסין.

⁵⁸ לפי המנהג בא"י עומדים שני האבות לצד החתן ושתי האמהות לצד הכלה. צורת עמידה זו (ולא עמידת הורי החתן על ידו והורי הכלה על ידה), מדגישה את האמור בגוף המאמר: הורי החתן והכלה רואים עצמם מעתה כקשורים לשני בני הזוג.

⁵⁹ על העמידה לכיוון ירושלים נעמוד בפרק אחר.***

⁶⁰ רא"ש כתובות פ"א ס"י יב תירץ: ברכת האירוסין נתקנה על קדושתם של ישראל, שנצטוו לקדש רק אשה המותרת להם.

למותר, אלא גם לאסור. האיסור נותן משמעות למותר⁶¹. האיסור המוקדם מדגיש את העובדה שאין הנישואין באים כלאחר יד, אלא מתוך כוונה והתבוננות תחילה. יתר על כן: האיסור בא בשעה שבני הזוג כבר גמרו אומר לחיות יחדיו. כלומר: בשלבי ההתקרבות שבין החתן והכלה יש מקום לעצירה והתבוננות. יתכן שבכך מוסברים כמה מהמנהגים שהוזכרו למעלה. החתן והכלה אינם נפגשים בשבוע שלפני החתונה, כמעין תחליף לתקופה שהיו אמורים להיות אסורים זה על זה בין הקידושין לנישואין. לאחר שהחתן פוגש את הכלה בשעת כיסוי ההינמנה, הוא הולך בלעדיה אל החופה, וממתין שם לבואה. מצאנו אם כן שבסדר הנישואין ישנו ביטוי להתקרבות, שאחריה בא שלב של עצירה והתבוננות⁶².

3. ברכה על הכוס

נהגו⁶³ לברך את ברכת האירוסין על כוס של יין⁶⁴. כוס במקרא היא סמל לגורל האדם. כפי שמצאנו בתהלים (טז, ה): "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי" ועוד. פעמים גורלו של האדם טוב, 'כוסי רויה' (שם כג, ה), והוא נושא כוס ישועות (שם קטז, יג), ופעמים גורלו לא שפר עליו והכוס היא כוס של פורענות⁶⁵. כוס הברכה נועדה לסמל ברכה והצלחה שישרו בחיי בני הזוג.

הציבור הנוכח בחתונה מאחל ומברך את הזוג עוד קודם שקידש החתן את כלתו, שיזכו למלא את מעשיהם וחייהם במעשים מבורכים, וברכת ה' תשרה עליהם. אפשר שלכן נוהגים שהרב מסדר הקידושין הוא שמברך ברכת האירוסין על הכוס⁶⁶. הרב מבטא את ברכתו של הציבור, ועוד מעלה יש בו שברכתו ברכת תלמיד חכם⁶⁷.

⁶¹ עיי בדברי המנהיג ה' אירוסין ונישואין: "ואע"פ שאין מברכי באיסור, אינו מזכירו כאן אלא כדי לחבב את ההתר".

⁶² יתכן שאפשר לראות בתקופת האירוסין שלב מכין למצב בו בני הזוג נאסרים ומותרים חליפות בתקופת נידתה של האשה. בהסבר ענין זה כבר אמר ר' מאיר: "מפני מה אמרה תורה נדה לשבעה – מפני שרגיל בה, וקץ בה, אמרה תורה: תהא טמאה שבעה ימים, כדי שתהא חביבה על בעלה כשעת כניסתה לחופה" (נדה לא, ב). יתכן לפי זה שכבר בחופה ישנן עצירות והשהיות, שמטרתן זהה: לחבב את בני הזוג זה על זה.

⁶³ רמב"ם ה' אישות ג, כד: "נהגו העם להסדיר ברכה זו על כוס של יין או של שכר". מנהג זה מופיע במפורש בגאונים, עיי סידור רס"ג עמי צו-צח, ויתכן שנוכח כבר בירושלמי סוטה פ"ח ה"ה.

⁶⁴ עיי להלן בפרק על שבירת הכוס****.

⁶⁵ עיי למשל ישעיהו נא, יז, כב; ירמיהו כה, טו ועוד.

⁶⁶ הנישואין כהלכתם פרק י סעי' כג, ושם העי' 55. כידוע, התימנים נוהגים שהחתן עצמו מברך את ברכת האירוסין: עיי רמב"ם הלכות אישות הלכה כג-כד. כך נהגו גם בגירבה: עיי ברית כהונה אה"ע מערכת קו"ף אות ג.

⁶⁷ השוה ברכת הזקנים לבעז, אולי קודם שקידש את רות המואביה (רות ד, יא): "...יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתייהם את בית ישראל ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם". מפסוק זה למדו חז"ל שיש לברך ברכת נישואין בעשרה. הוי אומר: חז"ל ראו בברכת הזקנים מעין ברכת נישואין. עיי שד"ח מערכת חתן וכלה אות כ"ב, מנהג קדום בירושלים שהחתן והכלה הולכים להתברך בשבוע שלפני החתונה מרבנים וחכמי העיר.

משמעות נוספת בכוס הברכה היא מנקודת מבטם של בני הזוג: מעשה הברכה על הכוס הוא מעשה אנושי. מצאנו בתהלים שהאדם הוא שממלא כוסו, ונושא אותה לה'. כוס הברכה מסמלת את מעשי האדם, את האופן בו בחר לעצב את חייו ואת הדרך בה בחר ללכת. רגע לפני הקידושין, משמשת כוס הברכה מעין הצהרה של בני הזוג, שכל ימיהם יפעלו כך שכוסם המשותפת – חייהם המשותפים יהיו טובים ומבורכים ודרכם תהיה ישרה ורצויה בעיני אלוקים ואדם.

לפי הנהוג על ידי רבים ממסדרי החופות, מסדר הקידושין נותן לחתן לטעום מכוס היין, ואח"כ נותן את הכוס לאם הכלה על מנת שתתן לכלה לשתות⁶⁸. בצורה זו נרמז בעדינות שבני הזוג אינם נשואים עדיין, על כן לא נותן החתן עצמו את הכוס לכלה.

4. הטבעת – איחוד המשפחה

ברוב העדות נהגו מימי הראשונים לקדש בטבעת⁶⁹. היו שקידשו בטבעת כבר בזמן הגאונים⁷⁰.

הטבעת היא מעין כיסוי שנוסף על ההינמיה, החופה, והקפות הכלה את החתן. אף הטבעת מקיפה את הכלה באופן סמלי.

מעשה הקידושין, בעיקר מתוך השוואה ללשון המשנה 'האשה נקנית', עלול ליצור תחושה של חוסר שוויון בין האיש לאשה. מפני מה אין נעשים שני מעשים: קידושי החתן את הכלה וקידושי הכלה את החתן? לא כאן המקום לדון בצד ההלכתי שאינו מאפשר קידושין הדדיים.

היחס בין מעשה קידושין אחד לבין שני מעשי קידושין, משמעותי להבנת מהותם של הנישואין. אחת השאלות שעלולות להטריד בחיי הנישואין היא שאלת מקומו של הפרט בתוך המערכת המשפחתית. בחברה שמקדשת את חירויות הפרט, כל התחייבות של הפרט, אפילו לחיים משפחתיים, עלולה להיתפס כאיום על חירותו. אציג בקצרה שתי תפיסות של חיי הנישואין. האחת רואה את הנישואין כמערכת מעין עסקית, בה יש שני צדדים שכל אחד מהם נותן ומקבל. חסרונה של ראייה זו הוא בכך שככל מערכת עסקית, כאשר אחד הצדדים חש שאינו מקבל תמורה מלאה למה שהוא נותן, הוא משתדל לפרק את השותפות. בשעה שאדם צריך לתת יותר מאשר לקבל, כפי שקורה לא פעם בחיים, הוא עלול להעדיף את הרווח הפרטי על פני הטובה המשפחתית.

התפיסה השנייה רואה את הנישואין כמערכת שבמסגרתה אמנם פועלים שני

⁶⁸ שלא כפי שנהגו בכוס של ברכות הנישואין, עיי' להלן. השוה ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ו סעיף כד, ופרק י סעיף יא.

⁶⁹ תוס' קידושין ט, א; ספר האורה ח"ב דין קידושין; מחזור ויטרי סי' תסו, ועוד.

⁷⁰ תשובות הגאונים שערי צדק ח"ג ש"ג סי' יב; עיי' גם ספר החילוקים בין בני מזרח ומערב סי' כה.

אנשים שונים, אך הם יוצרים מערכת אחת משותפת. משמעותה של שותפות זו היא שבני הזוג אינם רואים עצמם כשני פרטים בודדים, אלא כישות חדשה מאוחדת. לישות זו תורם כל אחד מבני הזוג כפי יכלתו, גם אם תרומתו גדולה מן התמורה שהוא מקבל. אין הוא חש שהוא תורם לאחר, אלא למשפחתו שלו, שהיא חלק ממנו והוא חלק ממנה. האיש והאשה נתפסים כאברים נפרדים של גוף אחד. אדם התורם למשפחתו מתוך תחושה כזו, חש שהוא תורם לעצמו⁷¹. יתכן שלגישה זו התכוונה התורה בספרה שהאשה והאיש היו בתחילה גוף אחד. זו משמעות הדבקות עליה כתבה תורה: "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד" (בראשית ב, כד). אין כוונת התורה רק להיותם של האיש והאשה לבשר אחד על ידי ילדיהם⁷². משמעות האחדות המשפחתית היא גם נפשית⁷³. גישה מעין זו מחייבת יותר, אך יתרונותיה מרובים. מלבד העומק והאושר שהיא מקנה לחיי המשפחה, עשויה גישה זו להבטיח את יציבות חיי הנישואין. אילו היו הקידושין נעשים על ידי החלפת טבעות, היו מבטאים את התפיסה הראשונה: תן לי ואתן לך. יצירת מערכת נישואין אחת, שאינה בנויה על תפיסה מעין מסחרית, מודגשת על ידי כך שמעשה הנישואין הוא אחד.

5. קידושין

חז"ל מכנים בדרך כלל את השלב הראשון של הנישואין - האירוסין (במשמעות המלה בתורה), בשם 'קידושין'. הגמרא (קידושין ב, ב) מבארת שלשון קידושין היא 'לישנא דרבנן... דאסר לה אכולי עלמא כהקדש'. לשון הגמרא התמקדה בצד האיסורי הנובע מן הנישואין. כבר העירו התוספות (שם בד"ה דאסר): "פשטא דמילתא מקודשת לי, מיוחדת לי ומזומנת לי". ומייחוד זה שבין האיש לאשה נובע האיסור. זו המשמעות הבסיסית של הנישואין, אותה חש כל זוג. בני הזוג מיוחדים זה לזה, בונים עולם פרטי משותף. המושג קידושין מבטא את האמור לעיל: בני הזוג יוצרים הויה חדשה. השותפות ביצירה חדשה זו, יש בה התרוממות רוח; תחושה של מגע עם הנצח.

למעלה בקודש מבטא מושג הקדושה את הידיעה שבנישואין מעורבת השכינה. כדברי רב יהודה אמר רב על זיווג החתן והכלה: "ארבעים יום קודם יצירת הולד, בת קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני" (סוטה ב, א). אנו מקוים ומתפללים שקדושת הקידושין תמשך אל תוך החיים המשותפים: "דריש רבי עקיבא: איש

⁷¹ השווה אגרות הראי"ה ח"א סי' קמ, עמ' קעד-קעה.

⁷² 'הולד נוצר על ידי שניהם, ושם נעשה בשרם אחד (רש"י שם).

⁷³ עיי' בדברי הרמב"ן (בראשית שם): "בעבור שנקבת האדם היתה עצם מעצמיו ובשר מבשרו, ודבק בה, והיתה בחיקו כבשרו, ויחפוץ בה להיותה תמיד עמו. וכאשר היה זה באדם, הושם טבעו בתולדותיו, להיות הזכרים מהם דבקים בנשותיהם, עוזבים את אביהם ואת אמם, ורואים את נשותיהן כאלו הן עמם לבשר אחד. ... והנה יעזוב שאר אביו ואמו וקורבתם, ויראה שאשתו קרובה לו מהם"

ואשה, זכו – שכינה ביניהן" (סוטה יז, א).

6. שבירת הכוס

לפי מנהגי האשכנזים נהגו לשבור את הכוס עליה ברכו ברכת אירוסין⁷⁴. לפי המנהג המקובל אצל הספרדים, נהגו לשבור את הכוס עליה ברכו ברכת נישואין⁷⁵. היום רגילים לשבור כוס אחרת, לא את הכוס עליה נאמרו הברכות. מפורסם ההסבר הקושר את שבירת הכוס לחורבן ירושלים⁷⁶. אמנם אין זכר לחורבן מתיישב עם מנהג העולם לקרוא 'מזל טוב', לאחר שבירת הכוס⁷⁷. יש מן הפוסקים שהתרעמו על אמירת מזל טוב, שאינה תואמת את רגש האבלות ששבירת הכוס אמורה לעורר⁷⁸.

על פי דרכנו, אפשר לפרש שאף שבירת הכוס היא חלק מ'סיפור' הנישואין, וקשורה לחייהם של בני הזוג. שבירת כוס עשויה לסמל את המוחלטות של המעשה הקודם – מעשה הקידושין. כוס נשברת מסמלת מעשה שאין להשיבו⁷⁹. שלא כהסבר זה הקפיד מהר"ם מינץ⁸⁰, שישברו את כוס האירוסין דווקא ולא את הכוס עליה מברכים את שבע ברכות הנישואין. טעמו של דבר הוא שלא תורה שבירת הכוס חלילה על שבירת ה'ענין'. חשש זה אינו קיים ביחס לכוס האירוסין, שהרי מצבם של בני הזוג בשלב האירוסין בו בני הזוג אסורים זה בזה, משתנה עם הנישואין. על פי דבריו אפשר לראות שבבית הכוס פרק נוסף בהתקרבות הכלה והחתן זה לזה. לאחר החיזור ההדדי, ולאחר שמקצת המחיצות בין החתן והכלה נפרצו בהקפת הכלה את החתן, מסמלת הכוס עוד מחיצה המפרידה בין בני הזוג. שבירת מחיצה זו על ידי החתן, משלימה את שבירת החומות שנרמזה בהקפת הכלה את החתן.

אפשרות נוספת לבאר את שבירת הכוס: מצאנו בחז"ל שהכלי – כוס, מסמל אשה. אמרו חכמים בלשון נקיה (נדרים כ,ב): 'לא ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר'. הכוס מסמלת כאן אשה, וכוונת המאמר שאסור לאדם לבוא במגע עם אשתו בשעה שמחשבתו באחרת. יתכן אם כן ששבירת הכוס מסמלת את שבירת הבתולים⁸¹. כפי שראינו קודם בענין משמעות הכוס בחתונה, מקדימים המעשים

⁷⁴ מהר"ם מינץ ס"י קט. אמנם יש שנהגו לשבור כוס אחר ברכות הנישואין.

⁷⁵ ברית כהונה מערכת חי"ת, אות טו. ילקוט יוסף שובע שמחות פי"א סעי' א.

⁷⁶ רמ"א אה"ע סה, ג. מקורו בכל בו ס"י סב. מסתבר שיסוד הדברים הוא סמיכות הסוגיות בברכות

לא, א. בזכרון ירושלים בחתונה אעסוק אי"ה בפרק שיתפרסם בנפרד.

⁷⁷ במנהג זה החזיקו חסידים. עיי' ישמחת חיים' עמ"פ, 'עזר מקודשי עמ"י 152.

⁷⁸ עיי' למשל שו"ת יביע אומר ח"ד אה"ע ס"י ט.

⁷⁹ ראה כתר שם טוב עמ"י תריז בהערה תשיט ד"ה וראיתי בס' רשומות; דוידוביץ דוד, 'שבירת הכוס על

אבן הנישואין', בתוך ישראל עם וארץ שנתון מוזיאון ארץ ישראל תל-אביב, ד, עמ"י 254.

⁸⁰ הנ"ל.

⁸¹ ר' גלדשטיין קסטנברג רות, שבירת כוס בחתונה, בתוך מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל ד.

הנעשים בכוס, ורומזים על העתיד⁸².

7. קריאת הכתובה ומסירתה

בין הקידושין לשבע הברכות, נוהגים להקריא את הכתובה. קריאת הכתובה נועדה להפסיק בין קידושין לנישואין.⁸³ לא במקרה נבחרה דווקא הכתובה לצורך 'הפסק' זה. הכתובה מסמלת תפיסת חיים אפיינית למערכת ההלכתית. ההלכה אינה מסתפקת ברעיונות יפים, אלא מעגנת את חיי האדם במסגרת חוקית ברורה. אחד החידושים המרכזיים בנישואין על פני צורות זוגיות אחרות, הוא המחוייבות. במחוייבות ישנו עומק של קשר שאינו קיים בלעדיה. תפיסה זו של מחוייבות מבטאת על ידי הכתובה⁸⁴.

קריאת הכתובה ומסירתה באות מתוך החוויה המרוממת וההתרגשות שבקידושין. הן מבטאות זוגיות בעלת עוצמה גדולה עד כדי רצון לקבוע מערכת מחוייבות שאין לסור מהן, מתוך הבנה שנישואין באים לידי ביטוי בהרבה מעשים והתחייבויות בחיי היום-יום. המעשים הקטנים הנעשים בכל יום, מקבלים משמעות עמוקה מתוך היותם חלק מכלל חיי הנישואין.

8. ברכת 'שהחיינו' – פריסת טלית

מרבית הפוסקים סוברים שאין לברך 'שהחיינו' על עצם הנישואין. אחד הטעמים המובאים בפוסקים נוגע למה שאנו עוסקים בו. אין מברכים אלא על מצוה שעשייתה היא גמר מלאכתה. בנישואין שמגמתם היא פריה ורביה אין לברך 'שהחיינו' בזמן הנישואין. טעם זה מתיישב עם ראית החופה כחלק מתהליך. הבית מוקם כאן, אך בניינו לא יושלם עד שלא ייוולד דור ההמשך. עם זאת, נהגו שהחתן מברך שהחיינו על טלית חדשה. הספרדים נוהגים לפרוס את הטלית על ראשם

ר' יקהלת צפרו' ח"ג עמ' 77. בצפרו (מרוקו) נהגו שיאחרי הקידושין הולכים אבי החתן ואבי הכלה עם הכלה עד הקיר הגובל בחצר, ושם נותנין בידה ביצה ומגביהין את הכלה והיא זורקת את הביצה ונשברת על הקיר בטעם הדבר, מופיע שם בהערה: שמא לרמוז שהיא עומדת להיות ככלי שבור.
⁸² מובן שהסברים אלה יפים, אולי אף יותר, לפי הנהגים לשבור כוס לאחר אמירת שבע הברכות. עיי עוד בכתר שם טוב, עמ' תריז הערה תשיט, שתמה על דברי הרוקח ששבירת הכוס באה להזכיר את שבירת הלוחות. ומבאר שהקשר בין הקב"ה לישראל מדומה לקשר של נישואין. שבירת הכוס באה להזכיר לחתן ולכלה "שילכו בלב ולב יחד באהבה וחיבה שלא יהיה אחד מהם גורם לשבירת אהבתם זה לזה".

⁸³ או לכך שהעדים החותמים עליה (לפי מנהג החותמים על הכתובה מתחת לחופה), ידעו על מה הם חותמים. עיי 'סדר כתובה כהלכתה', פרק י סעיף א. לפי חלק מהמנהגים אין קוראים את הכתובה, אך בין הקידושין לשבע ברכות הנישואין מתבצע קנין על תנאי הכתובה. מעשה הקנין מהווה הפסק (נהר מצרים חופת חתנים אות יב).

⁸⁴ בשני מעשים מבטא החתן את התחייבותו לכלה: בקבלת הקנין על מה שכתוב בכתובה, וברגע נתינת הכתובה לידי הכלה. התחייבויות הכלה הנובעות מן הכתובה נכנסות לתקפן ממילא. ב'כתר שם טוב', עמ' תקצח סעי' ד, מתואר מנהג אמשטרדם המדגיש את התחייבות הכלה. החתן החוזן והרב הולכים וקוראים לכלה לחדר מיוחד לבדה, להודיעה כל דיני נדה הדלקה וחלה, ומקבל ממנה קנין שתקיים אלו הגי' מצוות, ואח"כ מקבל קנין מהחתן לקיים כל מה שכתוב בכתובה.

של החתן והכלה⁸⁵. הפוסקים מוסיפים שבשעה שמברך על הטלית יכוון גם על הנישואין⁸⁶. ממבט ראשון נראה הרעיון מוזר: על האירוע הגדול – הנישואין, אין מברכים 'שהחיינו', אלא על בגד חדש...

לכיסוי הטלית ישנן משמעויות רבות. לפי חלק ממנהגי הספרדים, טלית זו היא החופה, ואין צורך לפרוס חופה נוספת על גבי הטלית. הטלית מבטאת נטילת אחריות על חיי בני הזוג. רות ביקשה מבעז שישא אותה לאשה בלשון זו: "ופרשת כנפך על אמתך כי גואל אתה" (רות ג, ט). פריסת הכנף – כנף הבגד, מבטאת את מחוייבותו של האיש לאשתו. מנהג האשכנזים הוא שהכלה נותנת טלית חדשה לחתן⁸⁷. לפי מנהג זה, הטלית היא סוג נוסף של הקפה וכיסוי בו מקיפה הכלה את החתן. בזה 'התאזנו' הקפות החתן והכלה זו בזו. החתן – בפריסת ההינומה ובנתינת הטבעת, והכלה – בהקפת החתן ובטלית.

משמעות נוספת של פריסת בגד על החתן והכלה היא איחוד בין איש לאשה – המכוסים בבגד אחד. כיסוי זה מאחד ביניהם וגם מפריד בינם לבין שאר הציבור⁸⁸. על פי הסברים אלה מובן מדוע נהגו לברך 'שהחיינו' על טלית. הטלית מסמלת איחוד ומחוייבות, וקשורה באופן עמוק לאיחודם של בני הזוג. ברכת 'שהחיינו' מבליטה את ממד החידוש שבאיחוד זה.

9. שבע ברכות הנישואין וכוס הברכה

על שבע הברכות כבר נכתב הרבה⁸⁹, לכן לא נאריך בכך. חז"ל תקנו שבע ברכות בשעת הכנסת הכלה לבית החתן. ברכה זו נאמרת על כוס יין⁹⁰. שבע הברכות, הנאמרות מתחת לחופה (וכן במשך שבעת ימי המשתה), מבטאות עניינים רבים. מוטיב בולט בשבע הברכות הוא המעבר מהכלל אל הפרט. מבריאת העולם, יצירת אדם הראשון וגאולת ישראל, עד לשמחת החתן והכלה העומדים לפנינו. בשבע הברכות אנו מסתכלים בין השאר גם על העתיד: על הדורות העתידים לצאת מהמשפחה המוקמת לפנינו, על התקוות הרבות שאנו תולים בהם ועל הציפייה לשמחה הגדולה שתבוא עם התגשמות תקוות אלה.

יש לציין שמסדרי קידושין רבים נוהגים לתת את הכוס לחתן על מנת שיטעים ממנה לכלה. לא כך נוהגים בכוס הברכה שלפני הקידושין, אותה נותנת אם הכלה

⁸⁵ לפי חלק מהמנהגים זוהי החופה ואין מוסיפים עליה: ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ו הערה י.

⁸⁶ עיי ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ח הערה ב.

⁸⁷ הנישואין כהלכתם פרק ג סעיף קא. והשווה ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ו סעי' יא ובהערה שם. מעניין שהמאירי ב"מגן אבות" סימן ה ובבית הבחירה לכתובות ז, ב עמ' 33, מתאר את החופה כפריסת כנף בגדה של האשה על האיש!

⁸⁸ השוה לעיל הערה 15.

⁸⁹ עיי למשל מאמרו של הרב גבריאל גולדמן, לעיל הערה 14.

⁹⁰ כלה רבתי א, א; רמב"ם הלי אישות י, ד.

לבתה⁹¹. מעשה החתן המטעים את אשתו מן הכוס, מסמל את אחדותם השלמה של בני הזוג לקראת השלמת תהליך הנישואין⁹².

10. נרות

הדלקת נרות בזמן הנישואין היתה נהוגה בישראל עוד בימים קדומים⁹³. יש הנהגים לכבות את הנרות לאחר הולכת החתן והכלה אל החופה, ויש הנהגים שהנרות ידלקו במשך כל החופה⁹⁴. נר דולק הוא סמל לנשמת האדם "נר ה' נשמת אדם" (משלי כ, כז). ישנה משמעות מיוחדת לכך שנשמתם של בני הזוג מאירה יחדיו. רק לאחר שנישאו נחשבים בני הזוג לאדם שלם: "זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם" (בראשית ה, ב). בין שבע ברכות הנישואין נמצאת ברכת 'יוצר האדם'. אפשר היה לצפות שברכה זו תאמר לאחר לידת ילד, אך לא כך הוא. רק בנישואין הושלם תהליך יצירת האדם השלם – זכר ונקבה, על כן מברכים בנישואין על יצירת האדם.

הנר מסמל את העתיד להיות בבית המוקם. הוא מזכיר את נרות שבת שנתקנו משום שלום בית והם מכונים בלשון חכמים 'נר ביתו' (שבת כג, ב). משפחה ששלום בה, מאירה כלפי פנים וכלפי חוץ.

משמעות נוספת של נר במקרא מבוטאת בפסוק "נר מצוה ותורה אור" (משלי ו, כג). הנרות הדולקים מסמלים תקוה וביטחון בכך שהזוג המקיים את ביתו ידע לחיות חיים מלאים בתוכן ובמעשים טובים.

11. לאחר החופה

הזוג הולך לדרכו ללא ליווי ההורים. החתן והכלה עומדים כזוג בוגר העומד על גליו של. אף ליווי ציבור המשתתפים בחתונה, אינו מדגיש את משקלו ורצינותו של האירוע, ולא את משא הדורות, אלא את השמחה על הנישואין הנשלמים והולכים. מטרת המשתתפים כאן היא לשמח את החתן ואת הכלה. מתוך שמחה זו, הולכים החתן והכלה (לפי המנהג האשכנזי) לחדר הייחוד, בו יושלמו הנישואין. הליכת החתן והכלה ביחד, מודגשת על ידי המנהג ללכת אל חדר הייחוד יד ביד⁹⁵.

12. חדר הייחוד

כאמור, לפי מנהג האשכנזים הולכים החתן והכלה אל חדר בו הם שוהים ביחד זמן מה. יחוד זה הוא מעין הכנסת הכלה לבית החתן, והוא החופה שיוצרת את

⁹¹ עיי מש"כ על כך לעיל.

⁹² יתכן שיש לראות במעשה זה התחלת קיום ההתחייבות של הבעל לזון את אשתו.

⁹³ רמ"י כה, י. דיון בפסוק זה יבוא אי"ה באחד הפרקים הבאים.

⁹⁴ עיי מש"כ על הדלקת הנרות בדרך אל החופה. ראה נטעי גבריאל פרק יז הערה י.

⁹⁵ על מקורות המנהג, עיי נטעי גבריאל פרק לז הערה א. בילקוט יוסף (פרק יב הע"א אות ד) מביע התנגדות חריפה למנהג חדר הייחוד ולהליכה יד ביד. עיי מש"כ לעיל, שיציאת החתן והכלה כשהם אוחזים זה ביד זו, מקבילה לבואם אל החופה כשידיהם בידי הוריהם.

הנישואין. בחדר הייחוד בני הזוג נמצאים לבדם, ללא נוכחות זר. המשפחה החדשה מתייחדת ללא נוכחות ההורים, החברים וכל הנוכחים. מכאן ואילך, יבנו בני הזוג את ביתם בעצמם. חדר הייחוד הוא מעין סיום לסיפור החיים שמספרת החופה. לאחר השהות בחדר הייחוד, יוצאת המשפחה החדשה ומצטרפת לציבור השמח בהצטרפותה אליו.⁹⁶

ז. סוף דבר

עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד.

(בראשית ב, כד)

החופה היא שירת חיי המשפחה. כמו מילה בשיר, האוצרת בתוכה תכנים הרבה, כך כל מעשה ודיבור שבחופה גדוש בתכנים ומשמעויות. המבנה ההלכתי של הנישואין ושלל המנהגים הקשורים בו, תואמים את השלבים הנפשיים והרגשיים אותם עוברים בני הזוג ומשפחותיהם. השורשים מהם צמחו החתן והכלה, מלויים אותם אל חופתם: הדורות הקודמים, ההורים, המשפחה והציבור הרחב. בחופה אנו רואים את כל אלה מתבוננים באהבה ובברכה בבני הזוג המתפתחים מילדות לבגרות; מלויים את חבלי הפרדה מבית ההורים, ואת התרקמות האהבה והדבקות בין בני הזוג. סיפוק ושמחה ממלאים את הלב למראה בני הזוג הקושרים ביניהם קשר שהולך וחזק, עד להיותו עובדה של קבע. הבנין שנוצר עומד בפני עצמו, אך מרובים הם החוטים הקושרים אותו לסביבתו. ברכות הכל מלוות את הזוג ההולך לדרך משלו, לבניית בית שיעמוד לדורות. 'והיו לבשר אחד'.

⁹⁶ לפי המנהג הספרדי, הייחוד המשלים את הנישואין נעשה עם כניסתם של החתן והכלה אל ביתם. עיי ילקוט יוסף שובע שמחות פרק יב. אמנם יש להעיר שלדעת פוסקים ספרדים רבים, פריסת הטלית הנוהגת אחר הקידושין היא החופה. עיי מנהגי ארץ ישראל הלכות קידושין סעי' יד (עמ' שכט).